

биік даму жағдайында дүниеге келеді» [6, 3 б.], – деп орынды айтқан. Ендеше ең әуелі суреткерге тән негізгі қасиет – кейіпкер психологиясын ашудағы сәтті ізденістері еді. Ол сомдаған кейіпкерлер шынайылығымен, ұлттық характерлерге тән мінез-құлықтарымен, даралануымен де, сондай-ақ 1950-1960 жылдары көбіне үстем болған социализм әдісінің әдебиет таптық, партиялық болуы керек деген қатаң қағидаларын бұзғандығымен де құнды.

Қорыта айтсақ, қарымды қаламгер З.Шашкин ұлт тағдырына ерекше қарағандығы әр шығармасында айқын байқалып отырады. Яғни, «Доктор Дархановтағы» Нәби сияқты рухани күш, білім жинаймын деп, өз отбасын тасада қалдыру арқылы үлкен ой тастайды. «Тоқаш Бокин» романында елі

үшін көрген қиыншылықтарын моймай көтерген қаһарман өмірін, кейінгі толқын жастарға үлгі етеді. Жазушының қайсыбір шығармасын алмайық, сөз саптау, оқиға өрбіту, сөйлем құрау мен сюжет түзетуі бәрі ойлы да толғамды. Соған орай желі тартқан автордың ұлы азаматтық, адамгершілік сияқты гуманизмі мен мұндалап тұрады.

1. Әуезов М.О. Он екі томдық шығармалар жинағы. Алматы: Жазушы, 1958. – Т.12. – 498 б.
2. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Санат, – 2002. – 290 б.
3. Пірәлиева Г. Көркем прозадағы психологизмнің кейбір мәселелері. Алматы: Алаш, 2003; –328 б.
4. Нұрғалиев Р. Телағыс. – Алматы: Жазушы, 1986. – 440 б.
5. Шашкин З. Доктор Дарханов: Роман. – Алматы: Раритет, 2006. –336 б.
6. Смағұлова Н.Қ. Қазіргі қазақ әңгімелеріндегі тартыс табиғаты: Филология ғыл.канд. автореф.: Астана, 2006.

Р. Т. Әлмұханова

КӨЗДІҢ ҚАСИЕТТІЛІГІ

Қазақта «көз тиді» деген ұғым бар. Осы сөздің мағынасы қазақ және антикалық Полифем мен Төбекөз образдарын салыстыру барысында анықталады. Өйткені, Төбекөзде – көздің фетиштік қызметі жақсы сақталған. Ежелгі гректер үшін де бұл өзекті болған. Оған мысал өте көп. Мәселен, Паллада Афинаның көзі жабайы әрі магниттей тарту күші ерекше болған, ал, Медуза – горгонның көзі түскен нәрсенің бәрі тасқа айналған. Ал, циклоптардың бір көзі екі көздің қызметін атқарған. Аргустың бүкіл денесі көз болғандықтан, көріпкел болған, ол өлген соң оның көзін Гера өзінің қасиетті құсы – тауыстың құйрығына орнатқан. Сондықтан архаикалық фольклорлық түсінік бойынша көз – фетиш болғандықтан циклоптың жанды жері – сол. Жанды жеріне зақым келген соң ол, әрине, өледі. Ғылымда ежелгі нанымдардың қайсысы бұрын шықты дегенде алдыңғы орынға анимизмді қояды. Бірақ бұл туралы ойлану керек. Әлдебір заттың жаны бар деп тану, жалпы жан туралы түсінік кейін шыққан сынайлы. Алдымен ол зат жаны бар деп танылу үшін қасиетті саналуы тиіс, ал, қасиетті деп тану фетиш туралы түсінікпен сабақтас. Осылай ойлағанда ежелгі нанымдар арасында фетиш анимизмнен бұрын пайда болған. Кейін сол қасиетті саналған заттың жаны бар деген түсінік жеке анимизм туралы ұғымды бөліп шығарады. Бұл тұрғыда монофункцияның полифункциядан бөлініп шығатыны сияқты тәсіл қолданысы да осы ойды қуаттай түссе керек. Көз қалайша фетиш болады деген сауалдың тууы заңды. Полифемнің маңдайындағы жалғыз көзін Күннің атрибуты деп қарауға болады деген пікірді антикалық мифтерді зерттеуші Э.Я.Голосовкер «Логика мифа» деген кітабында жазған.

«Қорқыт Ата кітабында» Төбекөзге пері анасының:

– Ұлым, саған оқ өтпесін, тәніңді қылыш кеспесін, – деп, баласының саусағына жүзік салуын [1, 178-б.] темірден жасалған заттың магиялық күші бар деген түсінікпен қабылдау шектеулі ұғым болады..

Жүзік сарыны шешен мәтінінде де сақталған. Мұндағы кейіпкердің аты – Парчо. Бірақ оған жүзікті шешесінің бергені туралы айтылмайды. Бұл мәтінде оның көзінің күйі мен оны өлтірген кейіпкердің қой терісін жамылып, құтылу тәсілі көп халықтың фольклорына ортақ. Айламен құтылған жігітті ұстаудың амалы ретінде Парчо оған жүзігін береді. Жігіт ол жүзікті саусағына кигенде одан дыбыс шығады, сол дыбыс арқылы оны ұстап алмақшы болып, солай қарай жүреді. Жігіт жүзікті саусағынан алайын десе, ол шықпайды. Ақыры, саусағын шауып тастап, лақтырып, қашып құтылады [2, с.123].

Моңғолдың «Гесер» шығармасында да магиялық жүзік сарыны бар. Гесердің әйелін ұрлап кеткен он екі басты мангус Арал-гоаның алдап-сулауымен екі алтын жүзікті беріп қояды. Әйел оны Гесерге береді, сол жүзіктердің бірі мангустың мекенінің қақпасын ашса, екіншісі оны жабады. Алтын жүзіктерді алу арқылы Гесер әйелін құтқаруға мүмкіндік алады [3, с.131]. Демек, орта ғасырларда жүзік сарыны архаикалық маңызын жоймаған. Ал, түріктекті халықтардағы нұсқаларда Төбекөздің магиялық сипатын жүзік сарыны бойынша зерттеп көргенде оның оғыздар бірлестігінде маңызды сарын болған деп қорытынды жасауға болады. Өйткені, тек темірден жасалғаны ғана емес, жүзіктің дөңгелек

пішінде болуының да елеулі әсері бар. Жүзік – Күн культінің символы. Мифологиялық тұрғыдағы құбыжықтар Геядан туған, бірақ олардың Бронт, Арг, Стероп болуының өзі күннің күркіреуі, найзағай деген мағынаны білдіріп, табиғат стихиясымен дегеннің өзінде де олар Күнмен байланыстылықты білдіреді.

Замандар ауысып, Күн культі әлсірей бастағанда мифтік құбыжықтарға тән тұтас денесімен стихияны танытатын алдыңғы буын өкілдерімен салыстырғанда жалғызкөзі ғана маңызды болып қалғаны Одиссей кездескен Полифемнің ертегілік бейне болу жолын танытады.

Төбекөздің қолға түскен «олжасы» – адамдарды өз үңгіріне кіргізген соң оттың шоқтарын жайғастыра бастайтыны бекер айтылмаса керек. Ежелгі түсінік бойынша от Күннің жердегі ұшқыны деп қабылданғандықтан, бұл да Күннің символы, Төбекөздің маңдайындағы жалғызкөзі де жарқырап тұрған Күннің белгісі іспетті.

Пері бейнесі фольклорда әртүрлі сипатта көрінеді. Соған қарамастан оны өзге әлемнің өкілі деп қабылдау да бар. Әйтсе де, Европа мен Азия халықтарының фольклорында жиі кездесетін перінің аққу құсқа айналып, адамның жары болу сарынына мән берген В.М.Жирмунский оны тотем ананың қызметінен қалған белгі ретінде атағаны [4, с.600] құптарлық. Солайша Төбекөзге магиялық сипаттағы жүзікті беруші перінің ізгі ниеттегі бейне екені анықталады. Бұл да Төбекөздегі ерекше заттардың анаеркі дәуірінде туған көне сипатта екенін айғақтай түседі. Зерттеу барысында түркілік Төбекөздің Полифемге қарағанда архаикалық образ екені дәлелденеді.

Одиссейге қатысты не жүзіктің, не қылыштың магиялық қасиеті айтылмай, тек адам есіміне ғана орын алуы ежелгі гректер үшін төл сюжет болмауымен байланысты сияқты. Яғни сюжет оларға жеткенше деградацияға түскен болуы керек. Мұны кейіпкерлерге жүктелген қызмет бойынша да анық көруге болады.

«Қорқыт Ата кітабындағы» бұл жыр негізге архаикалық сюжетті арқау етіп, оның шешімін ұсынуда ислам дінімен толық байланыстырмай, қаһармандықты насихаттау мақсатын көздеген. Осы мақсатпен Басат батыр-кейіпкер образында енгізілген. Мифтегі құбыжықпен күрестің мақсаты басқа екенін Тиамат арқылы анықтасак, Төбекөзге қатысты сюжет ерлікті жырлау мақсатын көздегендіктен оның қолданысы образды пайдаланудағы екінші кезең болып шығады. Осылай болғанның өзінде Одиссейдің Полифеммен кездесуі, өз сөзімен айтқанда, қызық көріп немесе сыйлық алмақ ниеті болғаны және Алкиной патшаның сарайында бастан өткен әңгіме ретінде баяндауы сейілдік мақсатты аңғартады. Бұл, сөз жоқ, грек тарихындағы қоғамдық формациялардың таптық, құлиеленуші дәуірінде тууымен байланысты. Одиссейдің Полифеммен кездесуі ел қорғау мақсатынан қосылмаған. Бұл сюжеттің шығыстан ауысып келген деген ғалымдар пікірін дәйектей түседі.

В.Ф.Миллердің Кавказ мәтіндері грек нұсқасына жақын деген пікірін В.М.Жирмунский қолдамаған [4].

Арабтың «Мың бір түн» ертегісінде Сандыбадтың бастан кешкен оқиғасы ретінде баяндалған Төбекөзге байланысты сюжеттің орын алуы әр елге тараған нұсқаларда өзіндік ерекшеліктердің сипатын анықтауға көмектеседі. Бұл шығарманы қазақ тіліне аударған Қ.Әбдіқадыров: «Күндегі әдетімен семіз біреуімізді қақтап жеп, мақұлық ұйқыға кетті. Екі темір істікті отқа қыздырып, әбден қызған соң екі көзіне апарып, бойлата сұғып жібердік» [5, 151-б.], – деп жазған. «Мың бір түндегі» «басы бәйтеректей, бейнесі адам сияқты, көзі шамдай жанып, тісі қазанның тісіндей айқасып, екі құлағы салпылдап жерге сүйретілген бір зат келді. Қол-аяғының тырнағы бүркіттің тұяғындай», – деп суреттелген құбыжықтың екі көзді болуы ойландырды.

Бұл кітаптың 1903 және 1930 жылдары орыс тіліне аударылған нұсқаларына тірек болған араб мәтіндерін табу мүмкін болмаса да, сюжет жатжерлік болуына байланысты кейіпкерге қатысты маңызды белгілер өзгеріске түскен деген тұжырым жасалды. М.А.Салье аударған нұсқаны салыстыру арқылы образ циклоп деп аталғанымен, оның жалғызкөзді сипатында еместігін байқадық. 1903 жылғы аудармада «Глаза у него горели, как раскаленные угли» [6, с.225] делінсе, М.А.Салье «Его глаза были подобны двум горящим головням» [7, с.289] деген. Сондықтан араб мәтнінде де бұл құбыжық екі көзді болған деп болжау қисынды. Мұнда айтылған құбыжықтың үңгірде тұрмайтыны да көңіл аудартады. Сандыбад оны «бір сарайға кез болдық. Иесіз сарайға кіріп, жатып, ұйықтап қалыстық» [5, 150-б.], – деп түсіндірген. Және бір өзгешелік – көзіне істік тығылған соң ол жерді дірілдетердей ашы дауыспен айқайлап, сарайдан шығады. Яғни, ол өлмейді. Бұл айырмашылықтардың болуы негізгі сюжеттің бұрмалану нәтижесінде орын алғанын танытады. Мұнда, сондай-ақ, кейбір нұсқаларда аталғандай, оның өзінен де зор ұрғашы дәудің болуы сюжеттің өзгеріске түскенін сездіртеді.

Сонымен жинақтай айтқанда, ортақ сюжетке бағындырылғанмен, кейіпкерлердің Төбекөзбен кездестірілуіндегі стадиялық тұрғыда айырмашылықтар бар екені анықталды. Сарын өзектілігін жойған кезде ауытқушылықтардың еркін түрде орын алатынын қазақтағы «Етікші» деген ертегі де [8, Б.276-277] айғақтайды. XX ғасырдың екінші жартысында жазылып алынған бұл ертегі кейіпкері маңдайында жарқыраған жалғыз көзі бар дәумен үңгірде емес, иесіз қалған үйде кездеседі. Бұл, әрине, соңғы замандағы ертектілер тарапынан жасалған өзгерістер, сюжеттің замандар ауысқанына қарамай, жаңғырып отыруымен сабақтас жүзеге асырылғанын көрсетеді. Сонымен бірге негізгі атрибуттың ерекшелігі түгел ұмытылмайтынын байқатады.

Д.Фрээр бастапқы маг құдайға тәуелді емес деген пікірін еске алсақ [9, с.53] Одиссейдің ұзақ та қиын сапарында құдайлардың шешімі мен Афинаның жебеушілік танытуы қатар жүргенін ойлап, оның бұл

типке қосылмайтынын анықтаймыз. Бұл да Одиссей туралы сюжеттің гректерге ауысып келгендігін аңғартады.

Төбекөздің көзінің жанды жер болуы, ол көздің Күннің символы ретінде танылуы архаикалық санадан қалған. Қазақтар арасында әлі күнге «көз тиді» дегенге сенетіндері бар. Бұлардың бір-бірімен, яғни көзді қасиетті деп қабылдаумен байланыстың сақталғанын көрсетеді. Ал, жалғызкөзді құбыжықтың елдің зәресін алуы тікелей көзбен байланысы болмаса керек. Бұл арада фольклорлық синкретизм орын алған.

1. «Қорқыт Ата» энциклопедиялық жинақ / Бас редактор Ә.Нысанбаев – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1999.

2. Сказки и легенды ингушей и чеченцев. Сост., пер., предисл. и примеч. А.О.Мальсагова. – М.: Гл. ред. вост. лит-ры изд-ва Наука, 1983.

3. Гесериада. Пер., вступ. ст. и комм. С.А.Козина. –М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1935.

4. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. – Л., Наука, 1974.

5. Мың бір түн: Төрт томдық. Ауд.: Қ.Әбдіқадыров. – Алматы: Жалын, 1993.

6. Тысяча и одна ночь. Первый русский пер.– Спб., 1903.

7. Книга тысячи и одной ночи. В восьми томах. Пер. и комм. М.Салье. Под ред. И.Крачковского. Т.5. –М.: ТЕРРА, 1993.

8. Қазақ халық әдебиеті: Көптомдық. Ертегілер.Т.2. Жауапты шығар. Т.Алпысбаев. – Алматы: Жазушы, 1988.

9. Фрээр Дж. Дж. Золотая ветвь : Исследование магии и религии. 2-е изд. – М., Политиздат, 1986.

***

Статья посвящена разработке мотива «циклоп» – античного Полифема и тюркского Төбекөз. Выявлено, что архаичный мотив глаз-фетиш в первоначальном значении сохранил в Төбекөз.

***

The article is devoted to the development of the archaic motives of Cyclops of the antique polyphem and Kazakh tobekoz in typological comparison.

The initial function of the motive of the eye-fetish is more clearly preserved in tobekoz.

Г. С. Балтабаева

ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ӘЛЕМІ

Тәуелсіздік кезеңінде қазақ прозасының тақырыптық деңгейі кеңіп, кеңестік жүйе кезіндегі жазылмақ түгілі айтуға болмайтын «жабық» тақырыптарға қалам тарту мүмкіндігі туды. Алдымен, халқымыздың ұлттық танымын, рухын көтеретін, өткеніне көз салған тарихи романдармен қоса қазақы ұлттық мінезімізді, салт-дәстүрімізді әспеттеген әңгіме, повестер пайда болды. Қаншама жылдар бойына қазақы болмысымызды кеңес адамының көлеңкесі көлегейлеп келген әдебиетте енді қазағым, елім, жерім деп еңіреген ерлердің бейнесі келді. Сонымен қатар еліміздің әлеуметтік өмірінде қоғамдық-саяси шешуші рөл атқарған қазақ тарихының ақтаңдақ беттері - 1986 жылғы «Желтоқсан», «Семей-полигон», «Ауған» тақырыптарына қазақ жазушыларының еркін шабыттана жазуының арқасында біраз сүбелі еңбектер дүниеге келді.

«Осы тұста қазақ әңгімесі мен повесінің жанрлық, типологиялық ерекшеліктерін айтпағанның өзінде, қаламгерлердің шығарма тіліне, олардың жазу стиліне сабақтас туындаған бірнеше көркемдік ізденіс іздерін ажыратуымызға болады. Әсіресе, қазақ қаламгерлерінің тақырып таңдауы, ол тақырыпты көркемдік тұрғыдан байыту, сол арқылы оқырман назарын елең еткізетін әдеби кейіпкерлер жүйесін өмірге әкелу мақсатында елеулі табыстарға қол артқанын аңғарамыз» [1, 185 б.]. Бүгінгі заман өзгерісі адам болмысына, ел тұрмысына, дәстүр-салтына қаншалықты, қалай әсер етті деген мәселелер де бүгінгі прозаның өзекті тақырыбы болып отырғандығы зертеуде кеңінен ашылып көрсетілді.

Көркем прозадағы әлеуметтік астар біресе авторлық баяндау кейіпкер әрекеті мен ашық идея арқылы берілсе, енді бірде ирония мен сарказм тұспалында ишараланады.

Еліміз егемендік алып, тәуелсіздік тұғырын қолымызға қондырғалы өткенімізге көз жібергелі бұрын айтуға тиым салынған, «жабық» тақырыптардың бірі – **Желтоқсан тақырыбы**. Ел тарихында өзінің қанды ізін қалдырған, жан жарасын сыздатып келген ауыр тақырып еді. Күнгейі ашылса да, әлі де санамыз да көлеңкесі қалып қойған мәселені қазақ қаламгерлерлері өз шығармашылықтарына арқау етіп, сөз қозғай алды ма? Өйткені белгілі бір ел әдебиетінің тарихы сол халықтың қоғамдық санасының және мәдениетінің тарихымен тығыз байланысты. Егер бұл тақырыпты қозғай алды десек, қандай дәрежеде, қандай формамен бейнеледі деген сауал еріксіз туындайды. Қазақтың қылшылдаған қыз-жігіттерінің көз жасынан тұратын бұл тақырыпты біраз қаламгерлер өз шығармаларына арқау еткені белгілі. Р.Нұрғалиев ағамыздың, Т.Сәукетаевтың «Ай қараңғысы» атты романы мен Н.Құнантайұлының «Қараөзек» романы бұл тақырыптың үлкен прозада сөз болуына негіз болса, әңгіме-повестерде – А.Алтай, М.Байғұтұлы, Ж.Қорғасбек пен Қ.Түменбайлар түрен салды.

Қазақ әдебиеті тарихында – желтоқсан тақырыбына қалам тартушылар аса көп емес. Қазіргі қоғам мәдениетіндегі болып жатқан өзгерістерге сай, оқырман қауым бірыңғай философиялық, психологиялық, тарихи романдардан гөрі, шынайы өмірдің шындығына негізделген, тарихи-саяси, ақпараттық-

интеллектуалдық мәлімет беретін деректі роман жанрына қызығушылық танытуы да түсінікті.

Өз шығармаларында уақытқа үн қосудан бірге, өткеннің өшпес ізін де, атап айтар болсақ еліміздің ақтаңдақ тарихы болып қалып отырған Желтоқсан ызғарын да тұңғыш аңғарған жазушылардың бірі – Мархабат Байғұтұлы. Ол іс-әрекеті, мінез-құлқы өзгеше кейіпкерлердің бейнесін сомдауға талпынды.

Жазушы өмір шындығының нағыз қайшылықтарын толық мәнінде бейнелеуге тырысты. Ашы шындықты айта білу, әлеуметтік өмірдің көлеңкелі жақтарын әшкерелеу, тазаруға, жаңарып-жаңғыруға шақыру тәуелсіздік кезеңіндегі әдеби процесте жетекші бағытқа айналса, Мархабат Байғұты сол бағытты ту етіп ұстады. Әлеуметтік өмірдегі әртүрлі оқиғаларға үн қосып, онда да асығып-аптықпай, әліптің артын бағып, әбден пісуі жетіп, тиісті бағасын алған соң барып, болған жағдайларды жазуға отыратын қаламгерлердей емес, Мархабат Байғұты бүгінгі таңда қылаң беріп келе жатқан құбылыстарға жіті назар аударып, өзі көтеретін мәселені тереңнен қозғап, түп-тамырын қопара көрсетуге ұмтылды. Сол үшін жазылуы ұзақ уақытқа созылмайтын, ұшқыр, жедел жанрға жүгінді. Мархабат Байғұттың «Жоғалған жұрнақ» [5, 188 б.] әңгімесі оқыс хабардан басталып, оқырманын еліктіре түсетін әдіске құрылған.

«Жұрнақ көке жынданып кетіпті». Әңгіме оқушы баланың көзімен беріледі. Жазушының шеберлігі айқын. Оқып шыққан жан кейіпкер тағдырына жаны ашиды. Жалған пафостан ада. Текемет кенті тегіс білетін Қонақбай ағайдың жалғыз ұлы. Жұрнақ тек желтоқсан қасіретінің құрбаны болған жас жігіт Жұрнақ. Оның есімі әншейін берілмеген. Бұл жоғалған ұрпақтың символы. Мәңгірттену аллегория арқылы симптомдары айтылған. «Жынды Жұрнақ адамдарды бір-бірінен айырмайтын, кісі танымайтын, кімнің кім екенін мүлде білмейтін». Қазіргі қазақ баласының кейпіне ұқсайды, ана тілін білмейді, өзі мен жатты, ақ пен қараны ажырата алмайды. Ұлтсыздану мен жаһандану дертіне шалдыққан ұрпақ қасіреті бейнеленген. Санасы мәңгірт. Ұлтының қасиетін танудан қалып, қазақтықтан аулақ кетіп барады. Жұрнақ – текті әулеттен. Сондай озық жасты заманы қор қылды. Мәскеуде оқып жүрген білімді жігіт. Алматыға сүйген қызы Алмаға келгенде тепкіге ұшырайды. Басынан арматура темірімен ұрған. Жұрнақтың жындануының негізгі себебі сүйген қызынан айрылуы, сол бір қазақ қыздарының көрген қорлығы. Әкесі тіл мен әдебиеттің маманы. Ол күйіктен қайтыс болды. Директор Сағындықовтың анасы ғана жынды Жұрнақтың бетінен сүйеді. Оған кейін Жұрнақ: «Жоқ, сізді танымаймын, бірақ бетімнен сүйгеніңізді білем ғой, неге білмеймін» дейді. «Ана байғұс ал кеп еңіресін-ай сонда». Директор Сағындықовтың анасы. Жұрнақ жынданған, қоғамдағы асыл қызметінен айрылған. Текті ағалар да заманға күйлеген. Сондықтан қалың елі қазағы қорғаусыз. Жұрнақ айнала жүрттан ән-күйден сабақ беретін Сағынышты, директор Сағындықовты тануы тегін емес. Бұл

қазақтың тегі мен өткеніне сағынышты, тектілікті аңсауды тұспалдайды. Бұл символдық әңгіме. Жұрнақ өлерінде туған үйінің табалдырығына кеп тізе бүгеді. Автор мұны санасында сағыныш деген ұғым өлмеген деп түйіндейді.

«Жоғалған жұрнақ» [5, 188 б.] әңгімесінде ол заманымыздың көкейкесті, өзек жарды мәселелерін алға тартады. Шығарманың айтары көп. Ең бастысы – «Қазіргі замандас қандай адам, ол неліктен қиындыққа душар болды, жолында кесекөлденең тұрған кім?» – деген шешімін бірде тауып, бірде таппай жататын мәні зор сұрақтарға нақтылы жауап қайтарады. Әңгіме оқыс басталады. Кейіпкер қапыда қиын жағдайға ұшырайды.

«Жұрнақ көке жынданып кетіпті деген хабарды біз көктемгі каникул кезінде естідік.

Қонақбай ағайды қатты аядық.

Ол кісіні, яғни қазақ тілі мен әдебиетінен сабақ беретін Қонақбай ағайды біресе көргіміз келеді, біресе қорқатын сияқтымыз» [5, 188 б.] - деп басталатын әңгіме желісі көлеңкелі желтоқсан оқиғасына қатысқан жалғыз ұлдың ары қарайғы өмірі де бұлыңғыр, күңгірттеу. Қонақбай ағайдың жағыз ұлы Жұрнақ Мәскеудегі аса ірі, атақты оқу орына түскен және оны қызыл дипломмен бітіруіне бес-алты ай қалған бүкіл ауылдың мақтанышы болатын.

Өзгеше оқуға өз күшімен түсіп, алты жылдан астам уақыт оқып, Алматыдағы сүйген қызына келген кезінде, Желтоқсан көтерілісі басталған кезге тап болған Жұрнақ пен осы сыбырлап айтуға қорқатын оқиғаны ұйымдастырушысының әкесі ретінде күнде ауданға, тіпті облысқа сүйреп, зықысын шығарып, мазасы кетіп жүрген әке бейнелері нанымды шыққан.

Міне, осы оқиғаның астарына үңіле отырып, жазушы оқыс сауал қояды: қиын-қыстау жағдайда адам, адам қалпында қала ала ма? Адамгершілік қасиетін сақтай ала ма? Осындай сұрақтар толқытқан жазушы әңгімесін Желтоқсан оқиғасы бір шаңырақтың отын қалай өшіргенін әке мен бала тағдырын салыстыра отырып, оқиға желісін кейіпкердің өз аузынан баяндайды. Жазушы кейіпкерінің әлеуметтік жағдайымен таныстырып алып, содан кейін оның жан-дүниесіне үңіледі.

Сонда ғой, қысқы каникулдан кейінгі алғашқы сабаққа кірген Қонақбай ағайды біз танымай таңырқағанбыз. Мектебіміздегі барлық мұғалімдерден биік көрінетін ағайымыз мұқым-мүлде кішірейіп кеткен екен.

Бәрінен де бетер қайран қалдырғаны қалжыраңқы Қонақбай ағайымыздың жайшылықтағы жылуарлы жанарының бұрынғы нұрынан жұрдайлығы еді» [5, 188 б.] – деп, автор көтеріліске қатысты деген ұлының қай қуыста, қай түрмеде жатқанын білмей жаны қиналған, елінің, жұртының еңбегі сіңген абыройы мен беделі бір ұлағатты ұстаздың тергеу мен тексеру жанын жегідей жеп қойғанын суреттеу мен тексеру сәтті шығара білген. Сарсаң болып сандалған, шақшадай басы шарадай болып қалжыраған, ешкімнен демеу таба алмай, тірі пенденен көмек те сұрай алмай сенделген, түңілген кейіпкер бейнесі